

YAZI-Laikliği Nasıl Bilirsiniz?

Fikret Başkaya

30.10.2016

Türkiye’de laiklik, daha çok bir “inanç özgürlüğü” kategorisi olarak anlaşılıyor ve “tartışma onun üzerinden yürütülüyor. Oysa laikliğin gerisinde koskoca bir Aydınlanma ve Modernite devrimi var. Ve modernite, “insanlar bireysel ve kollektif olarak tarihlerini yaparlar”(1) anlamındadır... XVIII. Yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanma [Lumières], insanlık tarihinin en özgürleştirici olayı veya devrimiydi. Modern çağın iki büyük devrimi olan Fransız ve Ekim devrimlerinin gerisindeki bu zihinsel-entelektüel devrim, insanlığın rotasını değiştiren devasa öneme sahip bir kopuştu. Avrupa’nın batısında ortaya çıksa da insanlığın entelektüel birikimin sonucuydu ve evrensel öneme ve değere sahipti. Felsefe, bilim ve sanat alanlarında kafa yoran muhteşem insanlar, artık toplumun eski temeller üzerinde yol alamayacağı sonucuna varmışlar ve bunu yüksek sesle ve cesaretle ilân etmişlerdi... Bundan böyle her şeye yeni bir gözle bakılmalı, her şey yeniden düşünölmeli, yorumlanmalı, anlaşılmalıydı... Söylediklerinin özeti şuydu: Yasalar din kökenli olamamalı ve “kutsal” tekellerine alan din adamları ve dinî aygıtlar aracılığıyla insanlara empoze edilmemeliydi. İnsan zihni, insan bilinci, sosyal yaşamda dinin diktasından bağımsızlaşmalı, kadınlar ve erkekler kendi kaderini kendileri belirlemeliydi. Tanrısal, kutsal, dinî kökenli yasakların ve kısıtlamaların ötesine geçilmeli, sosyal yaşamda bâtıl itikatlara, akla mugayir şeylere, boş inançlara, hurafelere, vb. itibar edilmemeliydi. İnsanlar sosyal yaşamı özgür iradeleriyle bizzat belirleyip, yönetmeliydi... Netice itibariyle Aydınlanma [Lumières], insanlık tarihinde bir yol ayırımıydı. Devasa sonuçları olan zihinsel-entelektüel bir devrimdi. Bunun anlamı, artık bundan böyle toplumların yeni bir temel üzerinde, yeni bir rotada yoluna devam edeceğiydi...

Başka türlü ifade edersek, Modernite devrimi, insanlar yaşamlarına dair kararlar alabilirler, aldıkları kararları gözden geçirebilirler, değiştirebilirler, bu güne ve geleceğe dair tasavvurlara ve projelere sahip olabilirler, velhasıl tarihi yapabilirler, yapmalıdırlar demeye geliyordu... Eğer politika, alternatiflerin varlığı da demekse, Moderniteyle birlikte politika da potansiyel bir olasılık, bir imkân haline geliyor, önü açılıyordu... Aslında bu insan haysiyetinin ihyası, yeniden tesisi demektir. İşte, eşitlik, özgürlük, kardeşlik [Fraternité] laiklik, sekülarizm ve demokrasi kavramlarını yaratan entelektüel-sosyal geri plan böyleydi... Aydınlanmanın ve Modernitenin bir kavramı olan laiklik, algılama, özümseme ve uygulama düzeyinde çok büyük çeşitlilik gösterdi. Avrupa dışı toplumlarda özellikle Müslüman dünyada laiklik son derecede güdük bir varlığa sahip oldu.

Laiklik, demokrasi ve özgürlüklerin gerçekleşmesinin güvencesidir, olmazsa olmazdır... Elbette demokrasiyi saptırmanın, özgürlükleri engellemenin yegane yolu dini araştırmaktan, manipüle etmekten geçmiyor. Şimdilerde, özellikle 1980 sonrasında neoliberal küresel gericilik döneminde, halkın tercihlerini ve kararlarını etkisizleştirmenin ‘başka yolları’ da bulunabiliyor... Nitekim, uyduruk governance kavramı etrafında dönen dolaplar tam da onun bir ifadesidir...

Lâkin, insanlığın yeni ufku durumuna gelen modernite, kapitalizm virüsü tarafından zehirlenince, vaatleri de güdükleşmekten kurtulamayacaktı... Kesin olan husus şudur ki, laiklik demokrasinin ve özgürlüğün vazgeçilmezi, olmazsa olmazdır. Bir rejim laik değilse,

orada demokrasiden, özgürlükten söz etmek abestir. Hakan Mertcan'ın, yetkin bir tarzda ortaya koyduğu gibi, laiklik sadece dinin devletten ayrılması da değildir: "Laiklik, siyasal ve dinsel otoritelerin/kurumların birbirinden ayrılıp, birbirine karşı özerklik kazandığı, egemenliğin tanrıya veya daha kapsayıcı bir ifadeyle söylersek, kutsal olana dayandırılmadığı, devletin siyasal örgütlenmesini, hukuk düzenini, herhangi bir eylem ve işlemini kutsal olan ile meşrulaştırmadığı, bununla birlikte de, devlete, hukuk sistemini mutlak olarak dinsel olanla örtüşmeyecek biçimde düzenleme, tamamen dinsel olanın dışında düzenlemeler yapma gibi zorunluluk da yüklemeyen, devleti dinler karşısında tarafsız bir konuma iterek, farklılıkların [değişik inanç gruplarının], hiyerarşik bir derecelendirmeye tabi tutulmadan, eşit koşullar içerisinde bir arada yaşamasının güvencesi olan bir ilkenin adıdır."(2) Başka türlü söylenirse, laiklik, dinî veya din dışı olsun, herhangi bir kültürün tasallutu altına sokulmaması anlamındadır. Dolayısıyla, sadece dini meşruiyetin kaynağı ve referansı olmaktan çıkarmak her zaman yeterli değildir, "seküler" bir kültürün meşruluk temeli haline getirilmesi ihtimali de her zaman mevcuttur. Kaldı ki, din de son tahlilde diğerleri gibi bir ideolojidir ve yoruma tabidir... Her ne kadar referansları kutsallığa, ilahi olana, Tanrısala gönderme yapıyor olsa da, yorumu her hâlükârda eti-kemiği olan birileri, bu işin ehli olan insanlar, şimdilerde moda olan tabirle, "konunun uzmanları" tarafından yapılıyor...

Ekseri ileri sürülen bir şey de laikliğin Hristiyanlığa özgü bir şey olduğu saçma düşüncesidir. Oysa, modernite ve aydınlanma insanlığın tamamının entelektüel birikiminin eseridir... Modernitenin ve Aydınlanmanın gerisinde, Batı Avrupalı olmayan İbn-i Rüş, Farabi gibi, Cüppeli şarlatan Ahmet'in kafir ilan ettiği büyük düşünce adamları ve başkaları da elbette vardı. Yukarıda da söylediğimiz gibi, laiklik insanlığın ve uygarlığın ulaştığı aşamanın bir sonucudur. Dolayısıyla evrensel bir istidada ve varlığa sahiptir. Eğer XI. yüzyılda Hristiyan Batı Avrupa'da biri çıkıp laiklikten söz etseydi, öyle bir şeyin mümkün ve gerekli olduğunu iddia etseydi, linç edilmese bile mutlaka başı belaya girerdi. Aynı, İbn-i Rüş'ün ve diğerlerinin başına gelenler gibi... Kaldı ki, din-devlet ilişkisi tarih boyunca değişkenlik gösterdi, farklı biçimler aldı. Siyaset-din ilişkisi farklılıklar gösterse de din her zaman siyasal iktidarın [egemenliğin] hizmetinde bir ideolojik işlev görmeye devam etti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda din [İslam], egemenliğin meşrulaştırıcı ideolojisiydi. İlişkinin yönü siyasetten dine doğruydı. Siyaseti belirleyen din değil, dini araçlaştıran ve ideolojik meşrulaştırmanın hizmetine sokan siyaset erbabıydı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu bir İslam devleti değil, meşrulaştırıcı ideolojisi İslam olan bir sosyal formasyondur. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda geçerli sistem de esas itibarıyla Bizans'tan iktibas edilmişti. Cumhuriyete geçişle birlikte din-devlet ilişkisi köklü bir değişikliğe uğramadı. İmparatorluk döneminde devlet aygıtının merkezinde yer alan Şeyh-ül İslamlık kurumu, Diyanet İşleri Başkanlığı adını alarak yoluna devam etti. Oysa laiklik, siyasetin hiç bir dinî işlev üstlenmemesi, dinin de hiç bir politik rol almamasını varsayar. Eğer siyaset dine karışır, ona herhangi bir şekilde müdahale ederse, din de siyasete karışırdı ve başka türlü olması mümkün değildir. Elbette Cumhuriyet döneminde siyasi otoritenin dine yaklaşımı her zaman aynı olmadı ama devlet her zaman dine karıştı. O halde Türkiye'de laiklik pratiğinin aldığı biçim nasıl açıklanabilir? "Türkiye'nin özel şartları" türü uyduruk gerekçeler bir yana bırakılırsa, Türkiye'deki laiklik uygulaması ve din-devlet ilişkisinin aldığı biçim, biri Türkiye'de "sekülerleşmenin" niteliği, diğeri de egemen sınıfların (burjuvazinin) niteliğiyle ilgili olmak üzere, iki temel nedene dayandığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen yenilikler, reformlar yeni bir şey yapmanın değil, eskiyi sürdürmenin ve yaşatmanın hizmetindeydi. Oysa modernite ve aydınlanma iki şeyi aşmaya yönelmişti: Geçerli geleneksel kültürle hesaplaşma ve aşma ve “Eski Rejimin [Ancien Régime] tasfiyesi... Osmanlıda ne geleneksel kültürle cepheden bir hesaplaşma ve aşma girişimi, ne de Eski Rejimin yerine yenisini kurma diye bir şey söz konusu değildi. Tam tersine Osmanlı yenilikçiliği, “kutsal devleti” korumanın ve yaşatmanın hizmetindeydi. Dolayısıyla Türkiye’de bilinen anlamda bir Modernite ve Aydınlanma devrimi hiç bir zaman yaşanmadı. Radikal bir zihinsel-entelektüel kopuş söz konusu olmadı... İmparatorluk varlığını, ancak kolonyalist-emperyalist- kapitalist Batıyla “uyumlanarak” koruyabildi ve belirli bir eşikten sonra da koruyamadı ve çöktü. İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş, Eski rejimden köklü bir kopuş değildi. Aşırı modernlik vurgusuna rağmen, yeni bazı kurumlar, yeni söylemlerle kaldığı yerden yola devam söz konusuydu. Başka türlü söylersek, ulus devletle birlikte kapitalizmle uyumlanmaya kaldığı yerden devam edildi. Türkiye’de dinin devletin göbeğinde yer almasının birinci nedeni, sekülerleşmenin aldığı bu özel biçimin bir sonucuydu.

İkincisi, Türkiye’de güçlü bir burjuva sınıfının yokluğu, “yeni rejimin” kitlelerin bilincine nüfuz edip, yanılısına yaratarak, gönüllü kabullenmeye imkan verecek bir egemen ideoloji yaratamaması, dine yaklaşımı etkiledi. Bir tür hükümet darbesi biçiminde gerçekleşen Cumhuriyete geçişle, toplumsal yapıda bir sarsıntı ve dönüşüm gerçekleşmedi. Taşlar yerinden oynamış değildi... Herkes yerli yerinde kalmıştı. Bilindiği gibi darbeler [coup d’état] daha çok yönetenler katını ilgilendirir ve amaç her zaman mevcut yapıyı takviye etmektir.. Velhasıl değişiklik devlet aygıtı düzeyiyle sınırlı kalmıştı. Dolayısıyla söylenenin aksine ortada gerçekten ne yeni bir rejim, ne de emekçi toplum sınıfları lehine kayda değer dönüşümler söz konusuydu. Böyle bir durumda rejim ancak resmi ideolojiye dayanarak yönetebilirdi ki, “ısmarlama” üzerine üretilmiş “yapay” resmi ideolojinin kitlelerin bilincine nüfuz edip yanılısına yaratma yeteneği sınırlıydı. Dolayısıyla rejim sadece kendi resmi ideolojisine dayanarak yönetemez durumdaydı. Resmi ideolojinin, dinle yedeklenmesi, yani dinin yardıma çağırılması bu yüzdendir... Aksi halde Diyanet İşleri Başkanlığı diye bir kuruma ve dini duruma göre baskı altına almaya veya 1950’ler sonrasında olduğu gibi manipüle etmeye, önünü açmaya gerek kalmazdı... Aksi halde, şimdilerde nerdeyse toplumun ve tüm devlet kurumların din tarafından kuşatılmasını açıklamak mümkün olmaz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda malûm nedenlerden ötürü devlet kutsal sayılırdı. Şaşırtıcı gelebilir ama “modernliğin”, “çağdaşlığın” timsali olarak sunulan Cumhuriyet döneminde devlet daha bir kutsaldı... Hem devletin kutsal sayılması, hem de orada gerçek anlamda bir laiklikten söz edilmesi, kocaman bir çelişkiydi. Zira kutsallık ve laiklik antinomik kavramlardır.

1. Bkz: Samir Amin, Modernite Demokrasi ve Din - Kültüralizmlerin Eleştirisi.
2. Hakan Mertcan, Bitmeyen Kavga Laiklik - Türkiye’de Din-Devlet, Diyanet

<https://www.birgun.net/haber/laikligi-nasil-bilirsiniz-133499>